

کاربست نمادین شخصیت حضرت زینب علیها السلام در شعر معاصر بحرین

دکتر سید مهدی نوری کینقانی^۱

رسول خمر^۲

دکتر عباس گنجعلی^۳

دکتر حسین شمس آبادی^۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۳

چکیده

زنان بزرگ در طول تاریخ الگوی کمال و انسانیت بوده و جهانیان را مسحور عظمت خود کرده‌اند. حضرت زینب علیها السلام یکی از آن زنانی است که به سبب ویژگی‌هایی چون صلابت، صبر، قداست، شجاعت، شکوه و عظمت، الگوی آزادگان و حقیقت‌جویان جهان شده است. از این رو عظمت و جودیت حضرت زینب علیها السلام در شعر معاصر فارسی و عربی جلوه ویژه یافته است. در مقاله حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی، حضور نمادین شخصیت آن حضرت در شعر شاعران بحرین مورد واکاوی قرار گرفته است. نتایج نشان از آن دارد که شاعران معاصر بحرین از قهرمانان عاشورا به ویژه

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه حکیم سبزواری. sm.nori@hsu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه حکیم سبزواری. rasoulkhamar@gmail.com

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه حکیم سبزواری. abbasganjali@yahoo.com

۴. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه حکیم سبزواری. drshamsabadi@yahoo.com

حضرت زینب علیها السلام الگو گرفته‌اند. آنان حضرت زینب علیها السلام را نماد شکیبایی و پایداری دانسته و همه پایمردان و آزادیخواهان را به اقتدای به ایشان فراخوانده‌اند. آن حضرت در شعر این شاعران چون مشعلی فروزان، راه‌های ظلمانی و دشوار را تا رسیدن به قله سرفرازی و عدالت، روشن می‌کند و به انقلابیان و سلحشوران آگاه نیرو، اندیشه و انگیزه می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: حضرت زینب علیها السلام، شاعران بحرین، شعر مذهبی، فرهنگ عاشورایی.

مقدمه

حادثه کربلا و شهادت سید الشهداء علیه السلام از مهم‌ترین وقایع تاریخ است که در عقاید مسلمین نقش بسزایی داشته و گستردگی ابعاد آن همواره برای دانشمندان و اندیشمندان شگرف بوده است (حسینی میلانی، ۱۳۹۰: ۱۹). واقعه عاشورا یک حرکت قرآنی (انقلابی) است. حرکتی که فرزند متقی و آگاه پیامبر صلی الله علیه و آله در راه زنده کردن قرآن و فعال ساختن ارزش‌های فراموش شده اسلام آن را پدید آورد (حکیمی، ۱۳۷۷: ۲۰).

سخن از شعر عاشورایی در ادبیات معاصر عربی و فارسی، در حقیقت سخن از شعری آیینی و هدفمند است که از یک سو ارزش‌های انسانی و اخلاقی را تبلیغ می‌کند و از دیگر سو ناملازمت‌ها و ستم‌های اجتماع را برنمی‌تابد. «حماسه خون خدا چون با خدا پیوند دارد جاودانه است و شعر این حماسه از همان روز که برپا شد تا امروز و تا همیشه جاری است» (رجایی، ۱۳۸۲: ۱۴۶). حضرت در شعر معاصر عربی، تبدیل به اسطوره شهادت و از جان گذشتگی شده است (سلیمان، ۱۳۷۶: ۱۸۶). «واقعه عاشورا ادبیاتی گسترده و متعالی خلق کرد که بزرگ‌ترین رسانه تبلیغ این نهضت عظیم الهی شد. این ادبیات از تصویرپردازی دقیق، تعابیر عاطفی عقیده‌مند و اندوه‌بار و صور خیالی زیبا و جذاب برخوردار است» (سیاحی، ۱۳۸۲: ۵۲). در ادب فارسی هم بیش‌ترین حجم مرثی، بی‌شک اشعاری است که در سوگ سالار شهیدان، امام حسین علیه السلام پرداخته شده است (ترکمانیان، ۱۳۸۸: ۲۰). شعر عاشورایی در مقام تبیین مقولات ارزشی این نهضت الهی

است و متعهدانه حول مور مسائل زیربنایی آن حرکت می‌کند و در چند دهه اخیر بیشتر به مفاهیم ارزشی عنایت دارد، اگرچه از بیان عاطفی و حماسی نیز در تبیین این مقولات سود می‌جوید (مجاهدی، ۱۳۷۹: ۴۹).

یکی از شخصیت‌هایی که در کتاب شعر عاشورایی، صفحات درخشان و ارزنده‌ای را به خود اختصاص داده، عقیده بنی‌هاشم حضرت زینب کبری علیها السلام است. حضرت زینب علیها السلام مُلقَّب به «زینب کبری»، دختر علی بن ابیطالب علیه السلام، پیشوای اول شیعیان و نوه پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است. درباره ولادت او مشهور است که در اول یا اوایل ماه شعبان سال ششم هجرت دو سال بعد از ولادت برادرش حضرت حسین بن علی علیه السلام به دنیا آمده است؛ و برخی مانند صاحب طراز المذهب ولادت ایشان را اواخر ماه رمضان سال نهم هجرت و عده‌ای پنجم جمادی الأولى سال هفتم هجرت دانسته‌اند (جزایری، ۱۳۷۷: ۵۵). زینب را «زین أب» یعنی زینت پدر دانسته‌اند و از این روی برخی از آن تعبیر به «زین أب» در برابر «أم ابیها» کرده‌اند (همان، ۵۶). کنیه ایشان، أم کلثوم و أم حسن و از القابشان الصدیقه الصغری، العصمه الصغری، آمینة الله، عالمة غیر معلّمه، شریکه الحسین، عقیده بنی‌هاشم، محبوبه المصطفی، قرة عین المرتضی... است (همان، ۶۷). امام حسین علیه السلام هنگام دیدار این بانو، به احترامش برمی‌خاست. زینب کبری علیها السلام از جدش رسول خدا و پدرش امیرالمؤمنین و مادرش فاطمه زهرا علیها السلام، حدیث روایت کرده است. این بانوی بزرگ دارای قوت قلب، فصاحت زبان، شجاعت، زهد و ورع، عفاف و شهامت فوق‌العاده بود (محدثی، ۱۳۸۷: ۲۳۴).

ویژگی‌های شخصیتی و باورهای عمیق دینی که ناشی از پرورش در خانواده رسالت و امامت است، از ایشان الگویی سترگ و بانویی ممتاز در میان زنان مسلمان از آغاز رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تاکنون ساخته است. القاب آن حضرت که در حقیقت برگرفته از شخصیت واقعی و بازتاب دهنده عملکرد اسلامی و انقلابی او در تاریخ اسلام است بیانگر این است که ایشان، بانویی با عصمت و زاهده، شیرزنی عالمه و آگاه به دین اسلام، محبوب پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام و خطیبی بلیغ و شجاع بوده‌اند. اعتماد السلطنه (۱۳۰۴: ۲۲/۲) از نویسندگان و سیاستمداران معاصر ایران در توصیف ابعاد شخصیتی

ایشان می‌گوید: «جلالت قدر و عظمت رتبه و رفعت شأن و مقام و کمال عقل و دانش و علو منزلت و قوت جنان و طلاقت لسان و فصاحت بیان و سایر محامد و محاسن حضرت زینب الکبریٰ علیها السلام را دوست و دشمن معترف‌اند و بطون صُحُف و دفاتر متواتراً از آن خبر داده‌اند».

آنچه شخصیت حضرت را علاوه بر ویژگی‌های ذکرشده برجسته و ماندگار کرد، حضور انقلابی و شجاعانه ایشان و نقش آفرینی تاریخی در واقعه کربلا در محرم سال ۶۱ هجری و حوادث پس از آن است که خود سرآغاز حضور انقلابی، جهادی و نقش آفرینی تاریخی یک زن مسلمان در عرصه‌های، دینی، سیاسی و مبارزه و رسواسازی هر ستم و جنایتی در طول تاریخ اسلام و به دنبال آن ظهور الگو و نمونه‌ای کم‌بدیل و نمادی مانا، برای زنان آزاده عالم، در راه پایداری و دفاع از حریم حق است. حضرتش «شیرزنی عاقل، هوشیار و مؤمن است که مسئولیت‌های خود را بر اساس ایمان خویش می‌پذیرد و به دوش می‌گیرد؛ تا شیرزن مصائب و چالش‌ها باشد» (فضل‌الله، ۱۳۸۴: ۲۹۹).

بیان مسئله

یکی از ویژگی‌های شعر معاصر عربی، حضور نمادین شخصیت‌های مشهور دینی، تاریخی، اسطوره‌ای و ملی در آن است. منظور از حضور نمادین آن است که شاعر تنها به طور مستقیم به مدح یا رثا و بزرگداشت این شخصیت‌ها نمی‌پردازد بلکه از ویژگی‌ها و جنبه‌های خاص شخصیت آنها برای بیان مقصود خویش کمک می‌گیرد. شاعر معاصر مانند مورخ به تاریخ تنها از دریچه معلومات تاریخی و تحلیل آنها نمی‌نگرد، بلکه از ذات خود و طبیعت روانی خویش به شخصیت‌های تاریخی ابعادی را می‌افزاید و بدین وسیله مفاهیم معنوی و دلالت‌های پویایی را که می‌خواهد به ذهن خواننده می‌رساند (الحداد، ۱۹۸۶: ۸۰). شاعر معاصر عرب با این کار می‌خواهد گذشته را به حال و پنهان را به پیدا پیوند دهد، همان‌گونه که سعی دارد ما را با تجربه فکری و احساسی خویش که به اعماق وجود کهن انسانی فرورفته آشنا کند (بلحاج، ۱۳۹۵: ۱۸۲).

قهرمانان عاشورایی و خاصه حضرت زینب علیها السلام از شخصیت‌هایی هستند که

حضور پر رنگ در شعر معاصر عربی دارند. حضرت زینب علیها السلام حجم انبوهی از قصائد معاصر عربی را به خود اختصاص داده است؛ به گونه‌ای که «افزون بر شاعران مسلمان، شاعران غیر مسلمان متعددی هم مسحور شخصیت بزرگ حضرت گشته و در بیان عظمتش اشعار زیبایی سروده‌اند» (نوری کیدقانی، ۱۳۹۸: ۱۱۶).

با توجه به مراحل گوناگون حیات و نوع نقش آفرینی حضرت زینب علیها السلام در نهضت عاشورا و حوادث پس از آن، می‌توان حداقل چهار ویژگی شاخص را برای ایشان در نظر گرفت که بیشتر شاعران معاصر عربی بر این شاخص‌ها توجه و تأکید داشته و به عنوان نماد در اشعارشان به کار گرفته‌اند: ۱- پایداری و صبر بر مصیبت‌ها؛ ۲- دفاع از نهضت حسینی و عقیده؛ ۳- بلاغت و سخنوری؛ ۴- شجاعت و صراحت در بیان حق.

مقاله حاضر سعی بر آن دارد تا چگونگی بازتاب ویژگی‌ها و شخصیت حضرت زینب علیها السلام در شعر شاعران معاصر بحرین را مورد واکاوی و تبیین قرار دهد. از آنجا که بیشتر ساکنان بحرین را شیعیان تشکیل می‌دهند، عاشورا و نهضت حسینی جلوه‌ای عظیم در آثار علمی و فرهنگی و ادبی این کشور دارد. از دیگر سو با توجه به قیام‌های مردمی این کشور در دهه‌های اخیر، شاعران و ادیبان در آثار پایداری خود فراوان از سلحشوران عاشورایی و خاصه حضرت زینب علیها السلام سخن گفته‌اند.

پیشینه پژوهش

درباره شخصیت حضرت زینب علیها السلام در شعر معاصر بحرین پژوهش مستقلی انجام نشده است اما درباره سیمای حضرت در شعر عربی به طور کلی پژوهش‌هایی انجام شده است. دو مقاله سید مهدی نوری کیدقانی با عنوان «سیمای حضرت زینب علیها السلام در شعر شاعران مسیحی معاصر عرب» (۱۳۹۸)، در شماره ۱۴ و «بررسی تطبیقی سیمای حضرت زینب علیها السلام و حضرت عباس علیه السلام در شعر معاصر ایران و لبنان» (۱۳۹۷) در شماره ۱۲ نشریه پژوهشنامه معارف حسینی، و نیز اثر طیبه سیفی و نرجس انصاری (۱۳۹۳) با عنوان «السیده زینب فی مرآة شعر عاشوراء المعاصر» که در مجله الجمعیه العلمیه اللایرانیه للغه العربیه و آداب‌ها در شماره ۳۱ منتشر شده، از جمله این مقالات است.

حضرت زینب علیها السلام در شعر معاصر بحرین

کشور بحرین در چند دهه اخیر شاهد تحولات و خیزش‌های مختلف مردمی بوده است. بی شک یکی از عواملی که در بیداری و نهضت مردم این کشور مؤثر بوده، واقعه عاشورا و نهضت حسینی است. «شاعران و نویسندگان متعهد بحرینی نیز به عنوان قشری فرهیخته، زبان گویا و فریادآور جامعه خویش هستند و با اثرپذیری از حادثه شورانگیز کربلا و پهرمانان الهام بخش آن، می‌کوشند که با اشعار انقلابی و حماسی خویش، آرمان‌ها و اهداف انسانی و اسلامی قیام مردم بحرین را به تصویر بکشند» (زودرنج و کوچی نیت، ۱۳۹۶: ۶۵).

سید هاشم موسوی یکی از شاعران معاصر بحرینی است که اشعار زیبایی درباره عاشورا دارد. وی عضو جمعیت بیداری اسلامی بحرین و سردبیر فصلنامه آیات، نویسنده و مؤلف چندین کتاب از جمله العدالة الاجتماعیه (منامه، ۲۰۰۷)، اباحت عاشورائیه (لبنان، ۲۰۱۰)، دیوان شعر با عنوان حرب و محراب (منامه، ۲۰۰۵) است. موسوی در چکامه‌هایش بسیار تحت تأثیر شخصیت بانوی کربلا قرار دارد. او در قصیده‌ای با عنوان «زینب یا جبل الصبر» می‌سراید:

زَيْنَبُ يَا جَبَلَ الصَّبْرِ وَيَا عَصْفَ الرِّيَّاحِ
فِي الخُطُوبِ قَدْ شَهَرَتِ الصَّبْرَ فِي وَجْهِ السِّيلِاحِ
فَتَحَدَّى صَوْتِكَ الهَادِرُ فِي دَرْبِ الكِفَاحِ
كُلُّ طَائِعٍ وَتَعَالَى فَوْقَ آهَاتِ الجِرَاحِ
أَيُّ صَوْتٍ مَلَأَ الدُّنْيَا إِبَاءً وَشُمُوحًا وَصُمُودًا
وَلَقَدْ سَيِّدَتِ فِي الأَسْرِ بِنَاءً تَتَحَدَّى قِيُودًا... (سایت شعراء أهل البيت، بخش

شاعران بحرین، سید هاشم موسوی)

«زینب ای کوه صبر، ای طوفان سهمگین در گرفتاری‌های عظیم، در برابر سلاح ستمگران، شمشیر صبر از نیام بر کشیدی. فریاد بلندت در راه جهاد، همه طاغوتیان را به مبارزه طلبید؛ و از آه‌های جراحت فراتر رفت. کدامین فریاد است که بتواند دنیا را چنین از سربلندی و پایداری پر کند؟ ای زینب تو در اسارت دژی استوار را بنا نهادی و

زنجیرها را به چالش کشیدی».

موسوی در بیشتر چکامه‌هایش با زبانی نسبتاً ساده، با گرایش به شعر سنتی، با تلفیقی از زبان و شرایط روز مخاطبان، بدون پیچیدگی و با تصاویری روشن، سعی می‌کند پیام خویش را به خواننده منتقل کند. به عبارتی اصل پیام و اندیشه بر صورت شعر ترجیح دارد. از جمله در این قصیده با عباراتی روان و تشبیهاتی روشن و کلماتی واضح سعی دارد تا اندیشه و پیام شعر را، سریع و صریح به خواننده برساند.

در بیت اول شاعر حضرت زینب علیها السلام را به کوه صبر و پایداری مانند می‌کند. در حقیقت اشاره‌ای است به بردباری و استقامت آن حضرت که در جریان حوادث غمبار کربلا در برابر طاغی‌گری‌ها، هتک حرمت‌ها و کشتار اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و یاران‌شان، از خود نشان داد اما صبری که در پس آن طوفانی از غیرت و شجاعت، نهفته است و شاعر با عبارت «يَا عَصْفَ الرِّيحِ» به آن اشاره می‌کند و صبر را چون سلاحی کارآمد و موثر می‌داند که در شرایط سخت عاشورا و جریان اسارت، غرور دشمن را درهم می‌شکند. شاعر با بیان «فِي الْخُطُوبِ قَدْ شَهَرَتِ الصَّبْرَ فِي وَجْهِ السَّلَاحِ» صبر حضرت را چون شمشیری به تصویر می‌کشد که از نیام تحمل و بردباری برکشیده می‌شود، تا دشمن آثار شکست و عجز را در وجود ایشان که پرچم دار کاروان حسینی پس از عاشورا است، مشاهده نکند و از طرفی با صلابت خویش روحیه بازماندگان واقعه کربلا را بالا نگه دارد و این‌گونه است که زینب علیها السلام نماد صبر و بردباری به مخاطبان معرفی می‌شود.

در بیت بعدی شاعر با ذکر «صَوْتُكَ الْهَادِرِ» به شجاعت کم‌نظیر و خطبه بلیغ حضرت در مجلس یزید پس از واقعه عاشورا اشاره دارد؛ خطبه‌ای که با صراحت و شجاعت به روشن‌گری حق می‌پردازد، حقیقت را آشکار، شبهه‌های برنامه‌ریزی شده را پاسخ و نقاب نفاق از چهره ستم و غاصبان حق برمی‌گیرد. شاعر با بیان «فَتَحَدَّى صَوْتُكَ الْهَادِرِ فِي دَرْبِ الْكِفَاحِ» در حقیقت به آغاز جهاد حضرت با ستمگران اشاره می‌کند. جهادی که با خطبه‌ای فصیح و بلیغ آمیخته با صلابت و استدلال، کاخ طاغوتیان را به لرزه درمی‌آورد و شب تیره جهل و فریب را به سپیده‌دم حقیقت روشن می‌کند. فریادی به بلندای همه تاریخ ستم که دنیا را به پایداری و ظلم‌ستیزی

فرامی خوانند و در خاطره تاریخ ماندگار می شود و به همه زنان و مردان آزاده عالم می فهماند که یک شیر زن نیز می تواند در راه حق و آزادگی فریاد برآورد. در حالی که در بند اسارت است، می شود حق را گفت و بر آن پای فشرد. آنگاه شاعر با بیان «أَيُّ صَوْتِ مَلَأَ الدُّنْيَا إِبَاءً وَ شُمُوحاً وَصُمُوداً...» به همین فریاد ستم شکن، در قالب خطبه ای رسا و حساب شده، در محفل یزید و یزیدیان اشاره می کند، از این رو حضرت زینب علیها السلام سمبل و نماد فریاد حق و شجاعت و آزادگی معرفی می شود.

شایان ذکر است که حضرت زینب علیها السلام پس از واقعه عاشورا دو خطبه معروف، یکی در کوفه و دیگری در شام در مجلس یزید بن معاویه، ایراد کرده است. خطبه کوفه کوتاه تر از خطبه شام است و حضرت در آن به سرزنش کوفیان در بدعهدی و بی وفایی به دعوت و قیام امام حسین علیه السلام، سست عنصری، پیمان شکنی، مکر و فریب آنان اشاره دارد، و آنها را به زنی تشبیه می کند که رشته های خود را پنبه کرده و از پس ایمان و عهد، بدعهدی و پیمان شکنی کرده اند: «يا أَهْلَ الْكُوفَةِ، يا أَهْلَ الْخَتَلِ وَالْعَدْرِ وَالْحَدَلِ وَالْمَكْرِ أَتَبْكُونَ؟ فَلَا رَقَاتِ الدَّمْعَةَ وَلَا هِدَاةِ الزَّفْرَةَ، فَأَيُّكُمْ مَثَلُكُمْ كَمَثَلِ الَّتِي نَقَصَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا...» (جزایری، ۱۳۷۷: ۲۹۲)؛ ای اهل کوفه، ای مردمان اهل نیرنگ و فریب و خواری مکر، آیا (پس از واقعه عاشورا) به خاطر آن گریه می کنید؟ گریه تان تمام شدنی مباد و ناله هایتان آرامتان نکند، مثل شما همانند آن زنی است که بافته هایش را پس از آنکه با قوت تابید (با بی تدبیری) رشته کرد.

خطبه شام نزد یزید، مشهورتر از خطبه کوفه است؛ از آنجایی که بسیاری از شاعران معاصر عربی و غیرعربی به بلاغت و استواری و شجاعت حضرت زینب علیها السلام، در ایراد این خطبه اشاره کرده اند، فوازهایی از آن را می آوریم. حضرت پس از حمد و ثنای حق تعالی، آیه ای از قرآن کریم را تلاوت می کند که در واقع متناسب با شرایط مجلس یزید بن معاویه است: «ثُمَّ كَانَتْ عَاقِبَةُ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّؤْيَ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَ كَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ (روم/۱۰)؛ سپس سرانجام کسانی که اعمال بد و ناروا مرتکب شدند، به جایی رسید که آیات الهی را تکذیب کردند و آن را به سخره گرفتند». ذکر این آیه به تنهایی هیبت غاصبانه یزید را در هم می شکند و با کنایه، به سابقه تاریخی او و نیاکانش در

تکذیب آیات الهی و دشمنی و کارشکنی‌ها و جنگ‌هایی که علیه پیامبر ﷺ در آغاز بعثت و سپس در مدینه به راه انداختند، اشاره می‌کند و از طرفی کنایه‌ای است به عمل ناروای یزید در به شهادت رساندن امام حسین علیه السلام و اصحاب ایشان در واقعه کربلا، سپس حضرت خطاب به یزید می‌گوید: «أَظَنَنْتَ يَا يَزِيدُ، حِينَ أَخَذْتَ عَلَيْنَا أَقْطَارَ الْأَرْضِ وَ صَيَقْتَ عَلَيْنَا آفَاقَ السَّمَاءِ فَاصْبَحْنَا لَكَ فِي إِسَارٍ يُسَاقُ إِلَيْكَ سَوْقًا فِي قِطَارٍ وَ أَنْتَ عَلَيْنَا ذُو إِقْتِدَارٍ إِنَّ بِنَا عَلَى اللَّهِ هَوَانًا وَ بَكَ عَلَيْهِ كِرَامَةٌ... مَهَلًا مَهَلًا لَا تَطُشْ جَهْلًا، أَنْسَيْتَ قَوْلَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، (وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمَلِّى لَهُمْ خَيْرًا لِّأَنْفُسِهِمْ، إِنَّمَا نُمَلِّى لَهُمْ لِيُزِدُوا إِثْمًا وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ) (آل عمران/۱۷۸) أَمِنَ الْعَدْلُ يَا بَنِي الطُّلُقَاءِ تَخْدِيرِكَ وَ إِمَائِكَ وَ سُوقِكَ بِنَاتِ رَسُولِ اللَّهِ سَبَايَا،... قَدْ هَتَكَتِ سُتُورَهُنَّ وَ أَبَدَيْتِ وَجُوهَهُنَّ تَحْدُو بِهِنَّ الْأَعْدَاءُ مِنْ بَلَدٍ إِلَى بَلَدٍ... وَ سَتَرْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ بِمَا تَحَمَلْتِ مِنْ دَمٍ ذُرِّيَّتِهِ وَ أَنْتِ هَكَّتِ مِنْ حُرْمَتِهِ وَ سَفَكْتِ مِنْ دِمَائِهِ عَتْرَتَهُ... فَلَا يَسْتَفْزِئُكَ الْفَرْخُ بِقَتْلِهِمْ، (وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ، فَارْجِعِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ... (طبرسی، ۱۴۰۳: ۲۳/۲-۳۸)؛ ای یزید آیا گمان کرده‌ای که چون راه‌های زمین را بر ما بسته‌ای و افق‌های آسمان را بر ما تنگ و مسدود ساخته‌ای، پس ما در دستانت تو به اسیری بدل شده‌ایم که صف کشیده و زنجیر بسته، می‌توانی ما را به هر سوی بکشانی و تو بر ما پیروز و چیره شده‌ای و تو صاحب قدرت مطلق هستی؟ و ما نزد خداوند خوار و تو کرامت یافته‌ای؟... آرام باش، تو از روی نادانی یک جانبه به قضاوت نشسته و به خطا رفته‌ای. آیا این سخن خداوند بلندمرتبه را فراموش کرده‌ای؟ (و نباید کسانی که کافر شده‌اند، بیندارند از اینکه به آنها مهلت می‌دهیم برای آنان نیکوست ما فقط به ایشان مهلت می‌دهیم تا بر گناه خود بیفزایند، و آنگاه عذابی خوارکننده برای آنان خواهد بود). ای فرزند اسیر آزاد شده (از دست جدم)، آیا از عدالت است که تو زنان و کنیزان خود را در پشت پرده بنشانی و دختران و محارم رسول خدا را اسیر و در بند چون حیوان، به این سوی و آن سوی بکشانی؟... پرده حجاب آنان را بدری و چهره‌هایشان را بر نامحرم بگشایی و دشمنان دین خدا، آنها را از شهری به شهری ببرند...، تو روزی نزد رسول الله حاضر خواهی شد، با آن بار گناه و جنایتی که در ریختن خون خاندانش بر دوش داری و

حرمتی که از او شکستی و خون عترت و دودمانش را بر زمین جاری ساختی... هرگز کشتن آنها تو را سرمست نکند، و گمان نبرید آنان که در راه خدا کشته شده‌اند، مردگان‌اند، بلکه آنها زنده‌اند و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند، درحالی‌که از آنچه خداوند از فضل و رحمتش به آنان بخشیده شادمان‌اند».

بی‌شک شجاعت و آزادگی یک انسان زمانی خود را نشان می‌دهد و به اوج می‌رسد که بتواند در شرایط دشوار و تهدیدآمیز، حق را بر زبان جاری سازد و از هیمنه دشمن ترس و اندوهی به خود راه ندهد، از این روست که شاعران معاصر و از جمله موسوی، شاعر معاصر بحرینی، زینب علیها السلام را نماد شکیبایی در برابر شکنجه‌های جسمی و روحی و سمبل شجاعت و آزادگی در بیان حق و دفاع از عقیده می‌دانند، آن گونه که کمتر زنی در تاریخ اسلام چنین شرایط و ویژگی‌هایی در حق‌گویی و حق‌باوری، داشته است. این همان فریاد رسای حق‌طلبی و پایداری است که زینب علیها السلام در گوش تاریخ و مردم هر عصر و مکانی، برآورده است. شاعر، عصاره این پیام را در این بیت به تصویر کشیده است: «أَيُّ صَوْتٍ مَلَأَ الدُّنْيَا إِبَاءً وَ شُمُوحًا وَصُمُودًا / وَلَقَدْ شَهِدْتُ فِي الْأَسْرِ بِنَاءً تَتَحَدَّيْنَ قُيُودًا»

هاشم موسوی در قصیده‌ای دیگر با عنوان «زَيْنَبُ تَنْفُخُ فِي الصُّورِ» اقدام انقلابی حضرت را در رسواسازی طاغوتیان، به رستاخیزی تشبیه می‌کند که خفتگان را از جهالت و دشمنی با حق بیدار می‌ساز:

«أَيُّهَا التَّارِيخُ أَعْلِنِ الْحَقِيقَةَ
أُمَّتُنَا فِي الدُّلِّ وَالْجُبْنِ غَرِيقَهُ
...أَسِيرَةٌ قَدْ أَدْخَلَتْ فِي الْقُصُورِ

قد خطبت فهب موتی القبور
كَأَنَّمَا قَدْ جَاءَ يَوْمَ النَّشُورِ

تَحْطَبُ أَمْ يَنْفُخُ فِي النَّاسِ صُورُ (سایت شعراء أهل البيت، بخش شاعران بحرین، سید هاشم موسوی)؛ ای تاریخ حقیقت را بر ملاکن، اُمّت ما در خواری و ترس غرق شده‌اند. بانوی اسیری که او را وارد قصر یزید کردند آن گونه خطبه‌ای ایراد کرد، که مُردگان

و بی خبران را بیدار کرد. گویی روز قیامت از راه رسیده است آیا او خطبه خواند یا صور اسرافیل در میان مردمان دمیده شد؟»

از آنجایی که شاعری چون موسوی در محیطی زندگی می‌کند که استبداد داخلی و حاکمان بیدادگر آن، اجازه هیچ اعتراض و مخالفتی را به مردم آزاده نمی‌دهند و سرکوب، زندان و شکنجه آزادی خواهان، آشکارا و بی‌پروا انجام می‌شود و از طرفی ملت بحرین و بلکه امت‌های اسلامی، در برابر بیدادگران واکنش مؤثری نشان نمی‌دهند و در مواقعی پذیرا و تسلیم ستم حاکمان شده‌اند، شاعر این شرایط را بر نمی‌تابد و از سر تعهد می‌گوید: «أُمَّتُنَا فِي الدُّلِّ وَالْجُبْنِ غَرِيبَةٌ...». از نظر شاعر مردم آن گونه در دریای ترس و خواری فرو رفته و غرق شده‌اند که باید فریادی آنان را از این ترس و جهالت و تن‌آسایی، برهاند. در راستای همین هدف شاعر به احضار شخصیت حضرت زینب عليها السلام و خطبه شجاعانه، روشن‌گرانه و طاغوت‌شکن او روی می‌آورد. وی حضرت زینب عليها السلام را نماد انسان آزاده‌ای قرار می‌دهد که بی‌هیچ‌واهمه‌ای در برابر دشمن بیدادگر، از حق دفاع می‌کند و بر دشمن آن گونه فریادی برمی‌آورد که مُردگان خفته و مغرور قصر نشین و حامیانشان را از خواب غفلت و سرمستی قدرت، بیدار می‌سازد: «... قَدْ خَطَبْتُ فَهَبَّ مَوْتَى الْقُبُورِ...».

گویی خطبه حضرت، شیپور اسرافیل است که قیامتی بر پا کرده و خفتگان بی‌خبر، سر از گورها برآورده‌اند. نوع تصویر سازی شاعر و تشبیه آن به رستاخیز، نشان از اهمیت اقدام انقلابی شجاعانه حضرت زینب عليها السلام دارد و کاربست نقاب حضرت در حقیقت از این‌رو است که شاعر می‌خواهد، ملت خود و بلکه امت‌های عربی و اسلامی در بند استبداد را از خواب کهنه و طولانی‌شان بیدار کند و پشت پرده فاسد حکومت‌های بیدادگر را که چون یزیدیان، ستم روا داشته، حق آزادی و کرامت انسانی را زیر پا نهاده‌اند به مردم بشناساند. و به ملت‌ها یادآوری کند، حاکمان کنونی همان ستم‌پیشگان عصر زینب عليها السلام و عاشورا هستند که در لباسی دیگر و در عصری دیگر بر تخت فرمانروایی یزیدیان تکیه زده و بر مردم بی‌دفاع سیادت می‌کنند.

از نظر شاعر جامعه کنونی او دچار رکود و سستی در مبارزه با استبداد است و در

حقیقت هدفش «از توظیف و به کارگیری شخصیت‌های نمادین این است که که بتواند پشت آنها پنهان شود تا موضع مورد نظر خود را بیان کند یا کاستی‌های عصر کنونی را از خلال این نمادها نشان دهد» (عباس، ۲۰۰۱: ۱۲۱). از این رو هاشم موسوی در شعری دیگر با عنوان «مولد السیّده زینب علیها السلام» ایشان را چراغی پرفروغ برای حرکت و بیداری و نشانی مورد اعتماد و باورپذیر برای آزادگان و ره‌پویان حق برمی‌شمارد و الگویی جاودان و پرچمی همیشه برافراشته برای بشریت در امتداد تاریخ می‌داند، چرا که لحظه‌لحظه زندگی او با ترتیب قرآنی شکل گرفته و انحرافی در مسیر حرکت انقلابی و مسئولیت‌پذیر ایشان نیست:

«هِيَ زَيْنَبٌ لِلثَّائِرِينَ مَنَارٌ
تَمَشِي وَيَمَشِي خَلْفَهَا الْأَحْرَارُ
وَ بَرِيْنَبٌ خَيْرَ الْبَرِيَّةِ فَاحْرُوا
كُلَّ الْبَرِيَّةِ تَهْتَدِي بِهَدَايَا
وَعَلَى الزَّمَانِ لَوَاؤُهَا حَقَّاقُ
لِضْرِيحُهَا يَتَهَافَتُ الْعُشَاقُ
هِيَ قُدْوَةٌ الْأَخْيَارِ وَالْأَبْرَارِ

وَعَلَى بِالْقُرْآنِ قَدْ رَبَّاهَا (سایت شعراء أهل البيت، بخش شاعران بحرین، سید هاشم موسوی)؛ این زینب است که برای مبارزان چون فانوسی است، او جلو دار است و در پشت سر او آزادگان، حرکت می‌کنند. ای آزادگان به زینب، این بهترین بندگان خدا افتخار کنید، هر انسانی می‌تواند با روشننگری‌های او حق را بیابد و هدایت شود. در طول قرن‌ها پرچم برافراشته‌اش در اهتزاز است، و برای ضریح او عاشقان حق جان‌فشانی می‌کنند. او بی‌گمان الگوی نیکان و آزادگان عالم است او بانویی است که علی علیه السلام او را با قرآن پرورش داده است.»

هاشم موسوی در قصیده‌ای دیگر با عنوان «التَّوْرُ الزَّيْنَبِيَّةُ» ندای فرا زمانی زینب را که همواره در گوش می‌پیچد و از حرکت باز نمی‌ماند، یادآور می‌شود و او را «رمز هدایت» می‌داند که این رمز را از نصرت حق، حمایت و یاری برادر برگرفته است: «وَالْبَدَأُ الزَّيْنَبِيَّةُ

فِي الزَّمَانِ رُؤْدًا/ ناصرتُ حَقَّ الحُسَيْنِ فَعَدَّتْ رَمَزَ الهُدَى؛ ندای زینبی در زمانه پیچیده است. او به حق، حسین علیه السلام را یاری کرد، از این رو رمز هدایت شد...».

جعفر فرزدق الدیری، دیگر شاعر معاصر بحرینی، از روزنامه نگاران و شاعران متعهد، پرکار و برجسته این کشور، که در سال ۱۹۹۷ میلادی در مسابقات شعری، از طرف دولت کویت، رتبه اول را کسب کرد، در قصیده‌ای با نام «فِي السَّيِّدَةِ زَيْنَبَ علیها السلام» ایشان را الگوی همیشه ماندگار، آزادگان عالم می‌داند:

«فَهِیَ الْكَرِيمَةُ نُورُ اللَّهِ فِي دَمِهَا

وَهِيَ الْعَقِيلَةُ لَمْ يَنْظُرْ لَهَا بَشَرٌ

وَمَنْ لَهَا فِي صِرَاطِ الْحَقِّ أَلْوِيَّةٌ

تَرْمِي كُهُوفَ الْمَخَازِي فِيهِ تَنْحَسِرُ

وَأُثْمٌ ذِكْرًاكَ لِلْأَحْرَارِ مَوْعِظَةٌ

وَجَمْرَةٌ فِي فُؤَادِ الدَّهْرِ تَسْتَعْرِ... (سایت شعراء أهل البيت، بخش شاعران بحرین، جعفر فرزدق الدیری)؛ او بزرگواری است که نور خداوند در خورش جاری است. و او گل سرسبیدی است که بشریت چون اوایی را به خود ندیده. آنکه در راه حق وی را بیرق‌هایی است. او گرچه خسته و رنجور بود کاخ‌های پستی را درهم شکسته است. ای زینب، یاد و نام تو برای آزادگان، الگو و راهنماست و مصیبت‌های تو در دل روزگار همواره، شعله می‌کشد و سوز می‌آفریند.».

الدیری، حضرت زینب علیها السلام را زنی طاهر و پاک و از سلاله‌ای مطهر می‌داند که نور و روح الهی در خورش جاری است. بانویی عالمه و دانا که بشریت کمتر مانندش را به خود دیده است. او آن چنان شجاع و بی‌باک است که بدون سلاح و عده و عده، در حالی که اسیر و در دستان دشمن طاغوت پیشه خود قرار دارد با حق‌گویی همراه صلابت، کاخ‌های ستم را به لرزه درمی‌آورد، از این رو الگویی برجسته برای تمامی احرار و آزادگان عالم است. همانگونه که صبر و پایداری او بر مصیبت‌ها و سختی‌ها چون پاره‌های آتش بر دل روزگار، شعله برمی‌کشد و یادش، در قامت تاریخ آزادگان عالم فراموش ناشدنی است.

بِنْتُ الشَّاطِئِي (۱۲:۱۳۷۲)، شاعره، نویسنده و پژوهشگر اهل سنت مصری در کتاب خود با عنوان بانوی کربلا حضرت زینب، درباره نقش حضرت می‌گوید: «من معتقدم که نقش زینب علیها السلام با پایان نبرد خونین کربلا خاتمه نیافت، بلکه آغاز نقش او پس از ختم جنگ است، چه از این پس زینب علیها السلام باید زنان اسیر بنی هاشم را سرپرستی کند و دفاع از کودک بیمار (علی بن الحسین) را بر عهده گیرد و اگر زینب علیها السلام نبود با کشته شدن (علی بن الحسین) خاندان امامت نابود می‌گشت... زینب علیها السلام از هدر شدن خون شهیدان کربلا جلوگیری کرد و اگر بگویم موقعیت زینب علیها السلام پس از نبرد کربلا سبب جاویدان ماندن این حادثه است، گزافه نگفته‌ام».

همین ویژگی‌های تاریخی و نقش اثرگذار حضرت زینب علیها السلام است که بسیاری از شاعران ایشان را، روح پایداری و رمز جاودانگی و ماندگاری، قلمداد کرده که برای زنان آزاده مسلمان و بلکه روح انسانی، در هر دوره و عصری، در برابر ناملایمات و سرکوب‌های استبداد گران، الگویی جاودانه و ماناست. آری به یقین نام و نقش حضرت زینب علیها السلام با انقلاب حسینی و مبارزه و روشنگری با هر طاغوت و انحرافی در تاریخ اسلام همراه شده است. «نقش مؤثر حضرت زینب علیها السلام در زنده نگه داشتن نهضت امام حسین علیه السلام و مصائب فراوان و سنگین وارد بر حضرت در کربلا و بعد از آن موجب شد تا نام زینب علیها السلام با این نهضت گره بخورد» (انصاری، ۱۳۸۹: ۱۱۵). بدین گونه، حضور تاریخی و نقش آفرین حضرت زینب علیها السلام الگویی می‌شود برای پایداری و دلیلی برای هدایت، مقاومت، عفت و حفظ اصالت‌های عربی و اسلامی در برابر دشمنان اسلام.

محمد حَمَّاد، دیگر شاعر معاصر بحرینی، زینب علیها السلام را الگویی ثابت قدم در دین الهی و نمادی ذلت ناپذیر می‌داند که از دستور باطل طاغوت سر برمی‌تابد و فریادهای او بر سر یزیدیان، بنایی تاریخی بنیان می‌نهد. آنگاه که شمشیر زبان از نیام خشم و شجاعت برمی‌کشد و در مجلسی که برای درهم شکستن هیبت علی وارث ترتیب یافته بر سر یزیدیان سرمست از خونریزی عاشورا فرومی‌کوبد. او فراگرفته که ذره‌ای خواری نپذیرد و در ابلاغ حق سستی نگیرد و این ویژگی‌های علی وار و حسین گونه است که زینب علیها السلام را به نماد هدایت در راه حق و یکی از والاترین الگوهای زنان عالم معرفی

می‌کند:

«بُثْبَاتُهَا لِلدِّينِ شَادَتْ أَصْرَحًا
سَلَّتْ سُيُوفًا بِمَجْلِسِ الطَّلَقَاءِ.
هِيَ هَاتِ لِلذَّلِّ وَنَأْبَى حُكْمَكُمْ
وَبَدَى شِعَارًا مُلَطَّخٌ بِدِمَاءِ
فَهِيَ الْهُدَى، بِنْتُ الْهُدَى أُخْتُ الْهُدَى،

اُمُّ الْهُدَى نَهَجٌ لَخَيْرِ النَّسَاءِ» (سایت شعراء أهل البيت، بخش شاعران بحرین، محمد حماده)؛ زینب علیها السلام با استواریش برای دین قصرهای مقاومت را برافراشته، همان که در مجلس یزیدیان شمشیر زبانش را برکشید. او فریاد زد هرگز مباد که ما خواری را بپذیریم، ما از راه و حکم شما سر برمی‌تابیم و شعاری آغشته به خون نمایان گشت. پس او زینب علیها السلام مظهر هدایت، دختر هدایت (علی علیه السلام) خواهر هدایت (حسین علیه السلام)، مادر هدایت و الگویی برای بهترین زنان است». همانطور که شاعر به زیبایی اشاره می‌کند حضرت بنایی استوار برای حفظ دین پی‌افکند تا با پایداری و ذلت‌ناپذیری اسوه حسنه مقاومت و عقیده‌مداری باشد.

نتیجه

مقاله حاضر به واکاوی کاربست نمادین شخصیت حضرت زینب علیها السلام در شعر تنی چند از شاعران معاصر بحرین پرداخته است. از مجموع اشعاری که شخصیت حضرت زینب علیها السلام در آنها جلوه‌ای خاص دارد چنین برمی‌آید که شاعران معاصر بحرین با توجه به جامعه و محیط پیرامون خویش علاقه و توجه ویژه‌ای به خصلت‌ها و ویژگی‌های نمادین حضرت از جمله، صبر در برابر سختی‌ها و مصیبت‌ها، حق‌یابوری و حق‌باوری، دانش و بصیرت دینی و بیداری منطبق با شرایط زمان، شجاعت و دلیری بی‌مانند، بلاغت و سخنوری و کاربست آن در راه عقیده و پایداری و دفاع از حق، نشان داده‌اند و این ویژگی‌های الگو محور را به هدف بیداری، اصلاح و هدایت جامعه و مخاطب در قالبی زیبا و ادبی جلوه‌گر ساخته‌اند. برخی شاعران با اشاره به اینکه حضرت سعی کرد با

صلابت خویش روحیه بازماندگان واقعه کربلا را بالا نگه دارد، ایشان را نماد صبر و بردباری به مخاطبان معرفی می‌کنند و شاعرانی دیگر به فریاد ستم شکن حضرتش، در قالب خطبه‌ای رسا و حساب شده، در محفل یزید و یزیدیان اشاره کرده و از این رو حضرت زینب علیها السلام را نماد فریاد حق و شجاعت و آزادگی معرفی کرده‌اند. شاعر بحرینی می‌خواهد، ملت ستم‌دیده خود و بلکه امت‌های عربی و اسلامی در بند را از خواب طولانی‌شان بیدار کند و پشت پرده فاسد حکومت‌های بیدادگر را که چون یزیدیان، بر مردم ستم روا داشته، به مردم بشناساند تا در برابر طاغوتیان زمان با سلاح منطق و زبان قد علم کنند و بر باطل‌گرایان غلبه یابند.

منابع

- قرآن کریم.
- اعتماد السلطنه، محمد حسن خان (۱۳۰۴ق)، خیرات حسان، تهران، چاپ سنگی.
- انصاری، نرگس (۱۳۸۹ش)، عاشورا در آینه شعر معاصر، تهران، نشر مجتمع فرهنگی عاشورا.
- بلحاج، کاملی (۱۳۹۵)، تأثیر میراث قومی در شکل دهی قصیده معاصر عربی، ترجمه حسین میرزایی نیا و اسماعیل درخشان، مشهد، مینوفر.
- بنت الشاطی، عائشه عبدالرحمن (۱۳۷۲ش)، بطله کربلا، (بانوی کربلا حضرت زینب)، ترجمه آیت الله صدر، قم، انتشارات بوستان کتاب.
- ترکمانیان، حسین (۱۳۸۸ش)، سبوی کربلا: تجلی عاشورا در شعر معاصر پس از انقلاب، مشهد، آستان قدس رضوی.
- جزایری، سید نورالدین (۱۳۷۷ش)، الخصائص الزینیه، قم، انتشارات مسجد جمکران.
- الحداد، علی (۱۹۸۶)، أثر التراث فی الشعر العراقي الحديث، بغداد، دارالشؤون الثقافية.
- حسینی میلانی، سید علی (۱۳۹۰)، ناگفته‌هایی از حقایق عاشورا، قم، انتشارات

الحقایق.

- حکیمی، محمد رضا (۱۳۷۷)، قیام جاودانه، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- رجایی، نجمه (۱۳۸۲)، شعر و شرر، مشهد، دانشگاه فردوسی مشهد.
- زودرنج، صدیقه و زهرا کوچکی نیت (۱۳۹۶)، «شور حسینی در شعر بیداری اسلامی بحرین»، مطالعات بیداری اسلامی، شماره ۱۱، شهریور، ص ۶۴-۷۶.
- سلیمان، خالد (۱۳۷۶)، فلسطین و شعر معاصر عرب، ترجمه عبدالحسین فرزاد و شهره باقری، تهران، چشمه.
- سیاحی، صادق (۱۳۸۲)، الأدب الملتزم بحب أهل البيت (ع)، تهران، سمت.
- طبرسی، ابومنصور احمد بن علی (۱۴۰۳ق)، الإحتجاج، مشهد، نشر مرتضی.
- عباس، احسان (۲۰۰۱م)، اتجاهات الشعر العربي المعاصر، عمان-اردن، دارالشروق للنشر والتوزيع.
- فضل الله، محمد حسین (۱۳۸۴ش)، حدیث عاشورا، ترجمه فرزاد اسدی، تهران، امیر کبیر.
- مجاهدی، محمد علی (۱۳۷۹)، شکوه شعر عاشورا، قم، مرکز تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه.
- محدثی، جواد (۱۳۸۷)، فرهنگ عاشورا، قم، نشر معروف.
- نوری کیذقانی، سید مهدی (۱۳۹۸ش)، «سیمای حضرت زینب در شعر شاعران مسیحی معاصر عرب»، پژوهشنامه معارف حسینی، شماره ۱۴، ص ۱۱۵ - ۱۲۸.
- سایت شعراء أهل البيت، بخش شاعران بحرین، اشعار السید هاشم الموسوی.
- Retrieved Nov. 04, 2023, from https://www.shoaraa.com/section-35949-poem_id-desc-5.html#down

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی